

VNÍMANIE KRAJINY PODDANÝMI V ČASE TEREZIÁNSKEJ URBÁRSKEJ REGULÁCIE

Oto TOMEČEK

Univerzita Mateja Bela, Katedra histórie
oto.tomecek@umb.sk

TOMEČEK, Oto. Perception of the Landscape by Serfs in the Conscriptions from the Period of Maria Terezia. We know relatively little about the perception of contemporary historical landscape by serfs. From the 18th century we have the conscriptions from the age of Maria Terezia where is, inter alia, information about local historical landscape. Data for the conscriptions were reported by the serfs (reeves and jurats), so we can see in it their perception of the landscape, too. Author in this paper analyses information about different landscape components, for example selected settlements of the Zvolen County. From the perspective of historic-geographical research, data of historical land use (area of arable land, meadows, pasture lands, vineyards), availability of firewood and building wood or quality of roads have special notice value. Mentions of local mills, pubs or mine and metallurgical industry are interesting for historical topography. Information about damages caused by torrential rain, floods or severe winter and a lot of snow is worth as well. Stated information can be founded mainly in the 4th point of questionnaires made for Teresian register needs.

Kľúčové slová: historická geografia, krajina, poddaní, Tereziánska urbárska regulácia

Keywords: historical geography, landscape, serfs, conscriptions from the age of Maria Terezia

Podoby historickej krajiny spoznáваме prostredníctvom rôznych dokumentov vypovedajúcich o minulosti. V popredí záujmu historického geografa pri výskume takejto témy stoja hlavne písomné a obrazové pramene, či dokumenty. Snáď najautentickejšie spomedzi nich zachytávajú podobu krajiny v minulosti dobové historické mapy. Mnoho o jej podobách vypovedajú aj dochované relikty historickej krajiny, ktoré predstavujú akúsi historickú pamäť krajiny.

Prostredníctvom štúdia písomných a obrazových, vrátane kartografických, prameňov môžeme nadobudnúť predstavu hlavne o tom ako vnímali okolité prostredie predovšetkým učenci, cestovatelia, vojaci, banskí odborníci, zememerači, či kartografi ale tiež maliari, iluminátori, rytci, teda v dnešnom ponímaní umelci. Na druhej strane nám mnohokrát uniká pohľad najpočetnejšej poddanskej vrstvy obyvateľstva. O tom ako sami poddaní vnímali okolitú miestnu krajinu, ktorú dokonale poznali, každodenne sa v nej pohybovali a bola ich hlavným zdrojom obživy, vieme dnes len relatívne málo.

Pre obdobie 18. storočia máme k dispozícii dva druhy materiálu, ktoré môžu priniesť aspoň čiastočné poznatky o vnímaní miestnej historickej krajiny poddanským obyvateľstvom, prevažne roľníkmi obhospodarujúcimi pôdu. V oboch prípadoch ide o materiál vypracovaný na základe údajov nahlásených samotnými predstaviteľmi poddanských dedín, či miestnych obecných komunit, hlavne richtármi a prísaznými.

Prvú možnosť realizovania takého výskumu ponúkajú celokrajinské súpisy daňovníkov vyhotovené v rokoch 1715 a 1720.¹ Tie obsahujú v prvom rade údaje o rozlohe ornej pôdy a lúk podľa jednotlivých daňovníkov. V záverečnom zhrnutí sa potom nachádzajú informácie o celkovom charaktere chotára, kvalite a spôsobe obhospodarovania pôdy, polohe a rozlohe lúk a pastvín, či možnostiach využívania dreva z miestnych lesov na ohrev prípadne výstavbu príbytkov. V lokalitách kde sa pestoval vinič sa spisovali tiež vinice, pričom sa uvádzalo koľko vína sa dorobí z jedného kopáča vinice. V opakovanom súpise z roku 1720 sa navyše venovala zvláštna pozornosť aj mlynom.²

Druhú možnosť, ako sa dozvedieť o vnímaní miestnej krajiny poddanými, predstavuje výskum ich odpovedí na dotazníky zisťujúce hospodárske pomery v čase pred tereziánskou urbárskou reguláciou. Tie, podobne ako materiál zo súpisov 1715 a 1720, umožňujú získať len izolované poznatky o vnímaní krajiny bezprostredného okolia poddanských sídel, teda územia obecných chotárov. Vzájomné porovnanie týchto výpovedí však môže napomôcť k získaniu širšej sumy poznatkov o krajine v druhej polovici 18. storočia.³

Výskum tohto materiálu sme realizovali na príklade štúdia dotazníkov predchádzajúcich tereziánskej urbárskej regulácii poddanských obcí ležiacich na území Zvolenskej stolice z roku 1771. Zvolenská stolica predstavovala územie zahŕňajúce rôzne typy krajiny. Na niekdajšom území stolice sa nachádzajú kotliny rôzneho výškového stupňa, rovnako ako aj nižšie a vyššie pohoria. K stredne vysoko položeným kotlinám možno priradiť Zvolenskú kotlinu. V rámci Zvolenskej kotliny si navyše možno všímať sídla ležiace v rovinných častiach kotliny, ale aj zvlnených podoliach, vrchovinách a brázdach. Z vyššie položených kotlin sem zasahuje Horehronské podolie. K pohoriam ležiacim alebo zasahujúcim na územie stolice patria hlavne Nízke Tatry, Veporské vrchy, Veľká Fatra, Starohorské a Kremnické vrchy, Poľana, či Krupinská planina. Ak aj skúmané

¹ Pôvodný materiál, ktorý vzišiel z oboch súpisov je uložený v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti (ďalej MOL). Súpis z roku 1715 (MOL, Az 1715. évi országos összeírás) je možné študovať na web stránke: www.arcanum.hu/mol. Súpis z roku 1720 je v kópii na mikrofilme dostupný v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, mikrofilm II. C - 53, Archivum regnicolare Lad. EE no 13, Comitatus Zoliensis 1720.

² V roku 1715 nahlasovali údaje richtári zvolaní z okolitých obcí na jedno miesto. V inštrukciách pre vyhotovenie opakovaného súpisu v roku 1720 sa zdôrazňovalo, že súpisoví komisári majú na vlastné oči odkontrolovať správnosť richtármi nahlasovaných údajov. – KOHÚTOVÁ, Mária. K hodnote daňových súpisov z rokov 1715, 1720 a ich údajom o počte obyvateľstva. In *Historický časopis*, 1984, roč. 32, č. 1, s. 88.

³ Podľa Ignáca Acsádyho údaje zapisovali a materiál, ktorý tvoril podklad tereziánskej urbárskej regulácie, vyhotovili kráľovskí komisári pracujúci pod dozorom miestodržiteľskej rady. Jednotlivé informácie pritom získavali vypočutím richtára, prísazných a niekedy aj iných rozumnejších poddaných. – ACSÁDY, Ignác. *Dejiny poddanstva v Uhorsku*. Bratislava: SAV, 1955, s. 288.

sídla neležali priamo v horských častiach stolice, na územie pohorí veľmi často zasahovali ich chotáre. Pri výskume sme sa teda snažili vybrať vzorku sídel, ktoré ležali v rôznych typoch krajiny a mohli tak odrážať rozmanitejšiu škálu jej vnímania poddanými.

Pri výskume sme preštudovali dotazníky o urbárskych povinnostiach 23 sídel.⁴ Keďže v rámci niektorých boli zahrnuté aj iné menšie sídla (osady), ktoré administratívne patrili pod niektoré z uvedených sídel, v sumáre sme získali informáciu týkajúcu sa až 54 sídel (jedno mestečko, dediny a osady). Na konci 18. storočia existovalo na území Zvolenskej stolice asi 152 sídel, kde patrili mestá, mestecká, dediny a osady.⁵ Skúmaná vzorka 54 sídel tak predstavuje približne 1/3 sídel ležiacich na území stolice, čo možno považovať za vcelku reprezentatívnu vzorku.

V rámci 9 bodových dotazníkov (*examen ad novem puncta interrogatria*) obsahujú údaje o miestnej krajine reprezentovanej dedinským chotárom predovšetkým body 3, 4, 5 a 7. Z pohľadu bohatstva údajov o miestnej krajine a jej vnímania poddanými je najdôležitejší 4. bod dotazníku, kde zástupcovia obecných komunít odpovedali na otázku aké majú úžitky a naopak škody pri hospodárskom využívaní svojho chotára (*Ktere a gakowe osohy a úžitky anebo škody kazdoročne pripadagu?*).

Z jednotlivých odpovedí sa možno dozvedieť niekoľko zaujímavých informácií o stave a využívaní miestnej krajiny v tomto období. V prvom rade tu nachádzame informáciu o možnostiach pastvy pre dobytok. Ďalej zvyčajne nasledovali údaje o celkovom charaktere chotára a možnostiach jeho obhospodarovania.⁶ Potom sa uvádzali informácie o možnostiach zaobstarania palivového a stavebného dreva, prípadne možnostiach jeho predaja. Ďalší údaj vypovedal o možnostiach získavania žiru.⁷ V odpovediach sa nachádzali aj informácie o kvalite miestnych ciest a vzdialenostiach do významnejších trhových (obchodných) miest a tiež údaje o možnostiach zárobku poddanského obyvateľstva. V tomto bode dotazníku sa

⁴ Urbárske dotazníky 16 sídel (Badín, Brusno, Podkonice, Veľká Slatina, Sv. Jakub, Tajov, Hronec, Čierny Hronec, Dobroč, Baláže, Moštenica, Osrblie, Kalište, Špania Dolina, Beňuš a Braväcovo) vyšli tlačou. – LALIKOVÁ, Tatiana – MAJTÁN, Milan (eds.). *Pramene k dejinám slovenčiny 2*. Bratislava: Veda, 2002, časť Urbáre, s. 71-91. Urbársky dotazník vypracovaný pre Staré Hory spolu s 21 osadami, ktoré ležali v zázemí tohto sídla sme preštudovali podľa originálneho materiálu uloženého v Štátnom archíve v Banskej Bystrici, fond Zvolenská župa, šk. č. 709, fasc. IV/80. Dotazníky pre zvyšných 6 sídel (Detva, Domaníky, Hájniky, Hrochoť, Sv. Ondrej, Šajba, dnes Strelníky) sme preštudovali podľa originálov dotazníkov sprístupnených na internetovej stránke: <http://archivportal.arcanum.hu/urberi/opt/a130904.htm?v=pdf&a=start>

⁵ V tomto počte nie sú zahrnuté početné samoty, ktoré v dobovej krajine predstavovali napríklad mlyny, pily, valchy, sklárne, horárne, prícestné hostince apod. Mimoriadne komplikovaná sídelná sieť sa ešte aj v tomto období utvárala v oblasti siahajúcej od Krupinskej planiny, cez Podpoľanie až do oblasti Veporských vrchov. Postupným vývojom sa tu utvorila rozsiahla oblasť roztrateného osídlenia, tvorená menšími poľnohospodárskymi sídlami (samotami a vieskami), tzv. lazmi.

⁶ Mimoriadne často používané slovo „považat“ prekladáme vzhľadom na celkový kontext a význam slovami hospodáriť, alebo obhospodarovať. Historický slovník slovenského jazyka pod týmto slovom rozumie proces hnojenia, či rozvážania hnoja na polia. – Historický slovník slovenského jazyka IV. Bratislava: Veda, 1995, s. 211.

⁷ Išlo o potravu pre ošípané pasúce sa v lesoch vo forme popadaných žalud'ov alebo bukvíc. – Historický slovník slovenského jazyka VII. Bratislava: Veda, 2008, s. 470.

uviedlo aj to, či sa v dedine nachádza mlyn, resp. kde je najbližšie možnosť zomletia obilia. V niektorých, skôr výnimočných, prípadoch sa uviedla tiež existencia miestnej krčmy. Nasledovali údaje o kvalite a v niektorých prípadoch aj rozlohe lúk a ornej pôdy, prípadne možnostiach kosenia mládze. Pri charakteristike úžitkov sa zvyčajne uviedlo aj to či sa na území obecného chotára nachádzajú vinohrady. Napokon zväčša na záver tohto bodu dotazníka sa uviedli informácie o škodách, ktoré postihovali miestne obyvateľstvo pri obhospodarovaní ich chotára.

Z pohľadu predmetu záujmu historickej geografie majú uvedené informácie mimoriadnu výpovednú hodnotu. Zmienky o dostupnosti a podmienkach získavania dreva veľa napovedajú o stave a rozsahu lesov na území dedinských chotárov. Na druhovú skladbu lesa a zároveň rozsah chovu ošípaných by mohli poukazovať údaje o možnostiach získavania žiru. Z pohľadu skúmania využívania krajiny v minulosti sú pre historického geografa mimoriadne zaujímavé údaje o oblastiach rozšírenia pestovania viniča, rozsahu obrábanej pôdy, či obecných lúk a pastvín. Rozloha lúk sa tu uvádzala v kosoch, čo bola plošná miera vyjadrujúca rozlohu, ktorú dokáže pokosiť jeden kosec za jeden deň.⁸ Rozloha ornej pôdy sa uvádzala iba v niektorých prípadoch v mernej jednotke kila.⁹ Údaje o mlynoch a krčmách sú mimoriadne cenné z hľadiska historickej topografie. Napokon zápisy o škodách, medzi ktorými poddaní uvádzali hlavne prívaly (dažďové), povodne, snehy, tuhé zimy, ale aj škody spôsobené lesnou zverou sú zaujímavé hlavne z pohľadu nadobudnutia poznatkov o konkrétnych miestach ohrozených prívalovými dažďami, či neustále sa opakujúcimi záplavami.

Z konkrétnych odpovedí predstaviteľov jednotlivých obecných komunít možno dospieť k niektorým zaujímavým záverom. Dostupnosť palivového a stavebného dreva zdarma, ktorá indikuje dostatočný rozsah lesov v chotároch, konštatovali všetci predstavitelia vybraných obcí. Len v niektorých prípadoch sa uviedla potreba predošlého súhlasu panstva. V prípade Beňuša¹⁰ a Braväcova¹¹ sa uviedlo, že drevo je dostupné až po vyznačení zo strany komorských predstaviteľov. Obyvatelia Badína mohli drevo aj predávať. Obyvatelia Sv. Ondreja¹² nemali k dispozícii jedine drevo na výrobu šindľov.

Dostatok žiru indikuje výraznejšie zastúpenie dubových alebo bukových lesov v chotároch, ale aj rozsah chovu ošípaných. Za peniaze ho v čase úrody dostávali v Badíne, Hájniskoch a Podkoniciach. Zdarma ho dostávali poddaní Vígľašského

⁸ Táto plocha závisela od jednotlivých oblastí, terénu a bonity pôdy, avšak v zásade sa pohybovala medzi 28 - 46 ári. V daňovom systéme 18. storočia sa pre potreby urbárskej regulácie 1 kosec ustálil na približne 28,7 ára, teda 2870 m². To zodpovedalo zhruba rozlohe lúky, z ktorej zobrali za voz sena (asi 25 árov). K tomu porovnaj napr.: KOHÚTOVÁ, Mária - VOZÁR, Jozef. Hospodárske dejiny Slovenska. Bratislava: Veda, 2006, s. 159.

⁹ Išlo o objemovú mieru rovnú 3 mericiam. V daňovom systéme 18. storočia bola bratislavská merica tiež plošná miera (merica oráčiny) a označovala rozlohu poľa na ktorú bolo možné vyasiať jednu bratislavskú mericu obilia, teda asi 21,50 árov čo predstavuje 2150 m². Z uvedeného vyplýva, že kila mohla predstavovať plochu s rozlohou 6450 m².

¹⁰ V urbári vystupuje pod názvom Krám aj spolu so susedným Pôbišovom (*Kram et Puobis*).

¹¹ V urbári vystupuje aj spolu s osadami Srnkovo a Podholie (*Braveczvo, Szrnka et Podholsky*).

¹² Dnes súčasť obce Brusno.

panstva v Detve, Veľkej Slatine¹³ a okrem rezervovaných zámockých hôr aj v Hrochoti. Žirne lesy nemali na Šajbe,¹⁴ Tajove, či Dobroči.¹⁵ Dostupný nebol ani v Sv. Jakube.¹⁶ Inde sa žirne lesy vôbec nespomínali.

V rámci skúmanej vzorky sídel uvádzali takmer všetci predstavitelia obcí dostatočné podmienky na pastvu dobytká. Jedine predstavitelia Hronca, Osrblia a Moštenice uviedli nedostatočné podmienky na pastvu. Obyvatelia Hronca museli za poplatky využívať pastviny veľkého breznianskeho chotára. Podobne mimo svojho chotára museli pastviny hľadať aj obyvatelia Moštenice. Predmetom pastvy bol dobytok. Len v niektorých prípadoch sa spresňovalo, že ide o robotný (ťažný) a domáci dobytok, teda voly a kravy (takto napríklad v Badíne a Čiernom Hronci¹⁷). Ovce sa uvádzali navyše iba v prípade Tajova, Čierneho Hronca a Veľkej Slatiny. V prípade Veľkej Slatiny sa spolu s ovcami uvádzal aj chov barancov. V prípade Balážov sa v súvislosti s chovom uvádzal aj dostatok vody pre napájanie dobytká.

Najväčšou rozlohou ornej pôdy disponovali obyvatelia Veľkej Slatiny (30 kíl) a poddaní z Detvy (12 kíl). Menej ako 10 kíl obrábaných zemí bolo v Domaníkoch (8 kíl), Brusne (7 kíl), Sv. Ondreji (5 kíl), Badíne (4 kily). Žiadne obecné role nemali v Beňuši, Braväcove, Čiernom Hronci, Dobroči, Balážoch, Moštenici, Kališti, na Španej Doline, ani na Starých Horách a okolitých osadách.¹⁸

Podobná situácia bola aj s obecnými lúkami. Vo Veľkej Slatine sa nachádzali dve lúky v súhrnnej rozlohe 25 koscov. V Detve sa nachádzali lúky s rozlohou 15 koscov. V Domaníkoch boli lúky v rozlohe 7 koscov a v Hájnikoch 6 koscov. Lúk na 5 koscov bolo v Badíne. Menšiu rozlohu mali lúky vo Sv. Ondreji a Brusne (na 3 koscov). Žiadne obecné lúky nemali v Beňuši, Braväcove, Čiernom Hronci, Dobroči, ani na Starých Horách a okolitých osadách. Za peniaze kosili lúky s rozlohou 15 koscov pre hutného šafára iba poddaní z Tajova.

Vinohrady neboli nikde spomedzi skúmaných sídel okrem Domaníkov ležiacich na južnom okraji stolice na rozhraní Krupinskej planiny a Podunajskej pahorkatiny. Ohľadom rozlohy a úrodnosti miestnych viníc sa konštatovalo, že sú strednej rozlohy aj kvality.

Spomedzi pestovaných plodín sa okrem viniča spomína len obilie, kapusta a konope. Pestovanie obilia sa pritom priamo uvádza v Osrblí (jačmeň a ovos). Obyvatelia z Beňuša a Braväcova uviedli, že lesná zver im spôsobuje škody v obilí.¹⁹ Kapustiská mali v Badíne, Hájnikoch a Kališti. Konopiská boli v Hronci, Čiernom Hronci a Badíne.

¹³ V súčasnosti obec Zvolenská Slatina.

¹⁴ V súčasnosti obec Strelníky.

¹⁵ Dobroč je v súčasnosti súčasťou obce Čierny Balog.

¹⁶ Dedina Sv. Jakub je dnes miestnou časťou Banskej Bystrice.

¹⁷ Viacero osád ležiacich v doline Čierneho Hrona, ktoré v súčasnosti tvoria obec Čierny Balog.

¹⁸ Do urbáru Starých Hôr boli zahrnuté aj osady Dolná a Horná Turecká, Dolný a Horný Jelenec, Valentová, Bachlačka, Rybie, Prašnica, Motyčky, Štubne, Dúvodné, Jergaly, Bukovec, Môce, Sliachany, Hanesy, Donovaly, Mišúty, Mistríky, Bully a Kordíky.

¹⁹ Obyvatelia týchto sídel patrili medzi poddaných Banskobystrickej banskej komory. Pracovali prevažne ako drevorubači za plat, za ktorý si potom nakupovali obilie a iné potraviny. Z tohto dôvodu tiež uvádzali, že nemajú obecné role. Ak sa spomínajú škody v obilí išlo zrejme o škody v skladoch s uskladneným obilím. V prípade niektorých osadníkov, však nemožno vylúčiť do-

Z pohľadu konštatovania celkovej kvality obrábaných zemí bola situácia nasledovná. Úrodné zeme mali vo Veľkej Slatine a v Domaníkoch. Dobré zeme sa nachádzali aj v Hájnikoch. Len z jednej tretiny dobré a úrodné zeme boli vo Sv. Jakube. Stredne úrodné zeme mali na Šajbe a Podkoniciach. Zeme nedostatočnej kvality boli podľa výpovede poddaných na Hrochoti a v Brusne (*zem ge nassa welice plana*). Na neúrodné zeme sa sťažovali tiež poddaní z Beňuša, Braväcova a Dobroče, hoci spoločné obecné zeme nemali.

Hodnotenie kvality ciest bolo pomerne strohé, ale výstižné. Dobrou cestou chodili obyvatelia zo Španej Doliny a Sv. Jakuba do Banskej Bystrice. Rovnými (teda dobrými) cestami chodili aj poddaní Badína, Hájnik, či Sv. Ondreja. Dobré aj zlé cesty využívali obyvatelia Veľkej Slatiny a Detvanci. Zlou cestou do Brezna sa chodilo z Beňuša a Braväcova. Obyvatelia Hrochote hodnotili svoje cesty ako zlé a skalnaté, poddaní z Domaník dokonca ako odporné a skalnaté. Najexpresívnejšie spomedzi všetkých sa o svojich cestách vyjadrili predstavitelia Osrblia, ktorí podľa vlastných slov chodili *po veľmi mrcha a odpornou cestou*.

Mlyny vo vlastných chotároch mali obyvatelia Beňuša, Hronca, Čierneho Hronca, Brusna, Badína, Hájnik, Hrochote, Tajova, Veľkej Slatiny, Detvy, Domaník. Obyvatelia zo Starých Hôr a okolitých osád mleli obilie v miestnych mlynoch na Starých Horách a v Motyčkách. V susedných sídlach museli mlieť poddaní z obcí Braväcovo, Sv. Ondrej (v Brusne), Šajba (v Ľubietovej), Podkonice (v Ľupči alebo Priechode), Baláže (v Selciach), Kalište (na Motyčkách alebo v Priechode), Špania Dolina (v Ulmanke). V dedine Domaníky a Brusno sa osobitne uviedla tiež existencia krčmy.

Pri podrobnom skúmaní dotazníkov možno v niektorých prípadoch naraziť aj na ďalšie interesantné údaje o miestnej krajine. Dozvedáme sa napríklad o existencii baní, hút, drevorubačských a uhliarskych handlov. Bane na medenú rudu sa nachádzali na Španej Doline. Železorudné bane boli v Ľubietovej a na Ponikách. Huty spracúvajúce medenú rudu boli stále v prevádzke v Banskej Bystrici, Tajove, Starých Horách. Železiarska huta a hámor pracovali v Hronci. Pri starej a už nefunkčnej hute v Balážoch miestni obyvatelia triedili trosku a hľadali striebro a meď. Pri dvoch zaniknutých hutách na Moštenici (šplajsovacia a scedzovacia) hľadali miestni obyvatelia v troskových odvaloch meď a olovo. Vzhľadom na využívanie prírodného potenciálu krajiny sú často krát dôležité informácie o ďalších spôsoboch zárobku obyvateľstva. Okrem banskej a hutnej činnosti boli v niektorých oblastiach výrazne rozšírené zamestnania spojené s intenzívnou ťažbou dreva. Drevorubačstvo bolo zastúpené v oblasti Starých Hôr, Hronca, Osrblia, Čierneho Hronca, Dobroče, Beňuša a Braväcova. Rozšírenie uhliarstva je v urbári zaznamenané v oblasti Starých Hôr (predovšetkým v osadách ležiacich v ich zázemí) a Hronca. Šindliarstvo je vo väčšej miere doložené v Beňuši a Braväcove.

Informácie o škodách nám približujú komplikácie, ktoré poddaným vo Zvolenskej stolici pravidelne spôsobovali najmä výčiny počasia. Predstavitelia Starých Hôr, ktorí zastupovali aj ďalších 21 osád v okolí sa sťažovali najmä na škody spôsobené privalmi dažďa, snehu a vody. Podobnú sťažnosť predniesli

plnkové pestovanie obilia v malých prídumových záhradách.

aj obyvatelia Kališťa, Balážov, Španej Doliny a Hronca (častokrato *biwagu pri-waly, snehi a welikie wody*). V chotári Hronca podľa nich komplikovala možnosti hospodárenia aj dlhotrvajúca snehová pokrývka (*snech neskoro kape*). Špecifikom miestneho regiónu bolo rozšírené drevorubačstvo a následné splavovanie dreva vodami Čierneho Hrona. V skorých jarných mesiacoch, keď sa ešte topili snehy, mohla aj táto pracovná činnosť spôsobovať značné škody (*kdiž sa kluchtí pusstagu a ladi gidu, pribitke a domi nasse hubia*). Na dlhotrvajúcu snehovú pokrývku, ktorá sťažovala vyhánanie dobytku na pastviny sa sťažovali obyvatelia Španej Doliny (*snech neskoro zchacza, a tak na passu statok nass welmy neskoro wihanaty muzeme*).

O tom, že jedným z najväčších nepriateľov človeka v minulosti bola voda svedčia aj ďalšie výpovede poddaných. Na škody spôsobené dažďovými prívalmi sa sťažovali predstavitelia Čierneho Hronca, Osrbliu, Podkoníc, Sv. Jakuba, Šajby, Hrochote a Detvy. Na povodne spôsobené vyliatím Hrona sa sťažovali poddaní zo Sv. Ondreja, Brusna, Badína a Hájnika. Obyvateľom Sv. Ondreja zatápal Hron (*Hruon*) len jednu najviac exponovanú časť chotára. V susednej dedine Brusno však rieka zatápala aj niektoré domy. Poddaným z Badína počas povodní Hron zalieval konopiská a kapustiská a zrejme aj polia (*dobru zem odbera a pieskom zanasa*). Riečka Bystrica spôsobovala škody v Sv. Jakube. Riečka Slatina zaplavovala lúky v detvianskom a veľkoslatinskom chotári. Napokon časté povodne a zaplavovanie lúk spôsobovala aj Štiavnica v Domaníkoch.

Zväčša len jednoslovné, či dvojslovné, no pomerne výstižné je hodnotenie miestneho reliéfu a klímy. Pri opise reliéfu obecných chotárov sa vo výpovediach poddaných väčšinou opakovali slová ako: planý (Detva), vrchovitý / vrchovistý / vrchovatý / vrškovatý (Beňuš, Braväcovo, Hronec, Čierny Hronec, Dobroč, Sv. Ondrej, Brusno, Moštenica, Staré Hory, Špania Dolina, Sv. Jakub, Tajov, Šajba, Hrochoť, Veľká Slatina, Detva, Domaníky), skalnatý (Čierny Hronec, Brusno, Moštenica, Sv. Jakub, Tajov, Hrochoť), kamenistý (Detva), rovný (Sv. Ondrej, Podkonice, Hájniky, Veľká Slatina), či užitý (Hájniky). Obyvatelia Starých Hôr a okolitých sídel navyše konštatovali, že bývajú po samých dolinách a vrchoch, osadníci Španej Doliny medzi samými vrchmi a dolinami. Obyvatelia Balážov uviedli iba to, že bývajú medzi veľkými a skalnatými vrchmi. Obyvatelia z Osrbliu zase iba to, že ich zeme sa nachádzajú pod strmými vrchmi (*nasse zeme gsu pod strmimy vrchamy*).

Pri hodnotení klimatických pomerov sa poddaní vyjadrovali len v negatívnom duchu, alebo vôbec. Týmto svojimi výpoveďami chceli navodiť zdanie nepriaznivých klimatických podmienok. Za studený považovali svoj chotár predstavitelia obcí Beňuš, Braväcovo, Hronec, Dobroč, Staré Hory, Špania Dolina, Sv. Jakub, Tajov, Šajba. Ako zimný označili svoj chotár obyvatelia Moštenice. Priaznivé klimatické pomery neuviedol ani jeden z predstaviteľov sledovaných obcí.

Ohľadom výskumu týchto dotazníkov si na záver môžeme položiť jednu zásadnú otázku, a to či naozaj išlo o reálny, alebo účelový a teda skreslený, pohľad na miestnu krajinu. Otázke subjektívneho vnímania sa v histórii samozrejme nikdy nevyhneme, avšak v tomto prípade je potrebné mať na pamäti fakt, že skúmané dotazníky mali byť východiskom pre prípadné úpravy v oblasti zdanenia poddaných. Namiesto je teda otázka, či sa poddaní v niektorých

prípadoch nerozhodli pri opise svojich chotárov navodiť situáciu, ktorá by ich mohla do budúcnosti nejakým spôsobom zvýhodňovať.²⁰ Táto otázka je namieste najmä z toho dôvodu, že kráľovskí komisári nekontrolovali a vzhľadom na priebeh dotazníkového prieskumu ani reálne kontrolovať nemohli správnosť nahlásených údajov.²¹

Zo zaznamenaných údajov vyplýva nasledovné. Na dlhotrvajúcu snehovú pokrývku a studenú klímu sa sťažovali len obyvatelia sídel, ktoré ležali v exponovaných polohách, a to buď na území pohorí, vysoko položenej kotliny, prípadne na samom okraji stredne vysoko položenej kotliny. Na vyššiu početnosť dažďových zrážok sa sťažovali predstavitelia sídel položených vo vyšších nadmorských výškach. So sťažnosťami na nevhodný terén sa napríklad nestretáme u sídel ležiacich v rovinných častiach kotlín. Zápavy na území svojich chotárov sa uvádzali hlavne v sídlach ležiacich pri významnejších a vodnatejších tokoch. Cesty okolo Banskej Bystrice boli hodnotené ako relatívne dobré. Horšie vyšli z jednotlivých výpovedí cesty okolo Brezna a vo vyššie položených sídlach s výnimkou Domaník. Reálne vyznievajú aj údaje o pestovaných plodinách, rozsahu chovu jednotlivých druhov dobytku, či dostatku drevnej hmoty napriek intenzívnej hospodárskej činnosti v miestnych lesoch. Rozdiely vo výpovediach je možné vidieť u dedín a osád ležiacich v pohoriach, ale aj vrchovinných a rovinných častiach kotlín.

Uvedené údaje o charaktere reliéfu a klímy, dostupnosti lesov, charaktere pôdy, pestovaných plodinách, povodniach, či dlhotrvajúcej snehovej pokrývke v priebehu roku vo všetkých prípadoch viac menej zodpovedajú historickej aj geografickej realite skúmaného územia. Obozretnejšie je potrebné naopak prijímať hlavne údaje o rozlohe ornej pôdy a lúk. Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že dotazníky z čias tereziánskej urbárskej regulácie vyhotovené na území Zvolenskej stolice skutočne odrážajú veľmi jednoduché vnímanie miestnej krajiny poddanským obyvateľstvom v druhej polovici 18. storočia.

²⁰ Vedomé nepresnosti vo výpovediach poddaných pripúšťa aj Karol Rebro, podľa ktorého poddaní mohli vypovedať nepravdivo v domnienke, že si osožia, alebo aj pod tlakom samotného zemepána. Za najviac skreslené pritom považuje údaje o rozsahu poddanskej pôdy. – REBRO, Karol. Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1959, s. 80-81.

²¹ REBRO, ref. 20, s. 92.